

Доц. др Наташа Стојановић

РАСПОЛАГАЊА ЗАОСТАВШТИНОМ У
ДРУШТВЕНО-КОРИСНЕ СВРХЕ

UDK 347.67

Рецензент: Проф. др Мирса Мијачић

Апстракт

У раду су обрађена располагања заоставштином у друштвено-корисне сврхе. Посебна пажња је посвећена разграничењу овог вида располагања *mortis causa* од испоруке и налога. Аутор у раду указује на потребу активније улоге оставинског суда приликом оснивања задужбина и фондова на основу изјаве последње воље, као и на

неопходност усклађивања прописа о ванпарничној процедури са законским текстом који уређује задужбинарство. Такође, аутор се залаже за већи степен слободe завештаоца у располагању заоставштином у корист задужбина и фондова, уз обезбеђење минимума заштите нужних наследника.

Кључне речи: задужбина, фонд, завештање, нужни део.

Доц. др Наташа Стојановић¹

РАСПОЛАГАЊА ЗАОСТАВШТИНОМ У ДРУШТВЕНО-КОРИСНЕ СВРХЕ

Уводне напомене

У колориту различитих облика распоређивања заоставштине, располагањима у опште-корисне сврхе припада посебно место². Ту посебност превасходно треба посматрати кроз призму циљева који се таквим располагањима постижу.

На трагове располагања заоставштином у друштвено-корисне сврхе налазимо још у старом веку. За тај период историје човечанства карактеристична су располагања заоставштином у корист државе (полиса), храмова, других политичких и верских институција³. У средњем веку наставља се континуитет у таквим добротним располагањима са израженом нотом религиозности. На нашим просторима први облици располагања заоставштином у опште-корисне сврхе датирају управо из средњег века⁴. За нови век каракте-

¹ Доцент Правног факултета у Нишу.

² Располагати се може и имовином ради постизања друштвено-корисних циљева, али предмет наше пажње су она располагања која се чине *mortis causa*. У мери у којој је то, по нашем мишљењу, потребно осврнућемо се и на располагања која се за живота чине у дозвољене сврхе.

³ О томе детаљније за античко грчко право видети код: С. Аврамовић, Еволуција слободе тестирања у античком грчком праву (докторска дисертација), Београд, 1981, стр. 313. За римско право видети код: L. Boyer, *La fonction sociale des legs d'après la jurisprudence classique*, *Revue historique de droit français et étranger*, Paris, бр. 3/1965, стр. 363.

⁴ Велики жупан Стеван Немања је изградњом Хиландара на Атосу и Студенице (XII век), поставио темеље располагањима у друштвено-корисне сврхе код нас.

ристична су располагања у корист просвете и културе, да би у XIX и XX веку то место припало науци.

Као добротвори се, независно од времена располагања заоставштином у друштвено-корисне сврхе, углавном појављују представници економски јачег слоја друштва⁵. Скоро да нема примера да су таквим видом располагања обухваћени широки народни слојеви⁶.

Располагања заоставштином у опште-корисне сврхе могу бити у нашем праву манифестована у облику задужбина и фондова. Иако Устав Републике Србије⁷ у чл. 34. ст. 3. гарантује само право на оснивање задужбина, Закон о наслеђивању Републике Србије⁸ чл. 118. ст. 1. несумњиво потврђује могућност оснивања и фондова (тзв. располагања у дозвољене сврхе) на основу изјаве последње воље. Иначе, ови правни институти су код нас посебно регулисани Законом о задужбинама, фондацијама и фондовима из 1989. године⁹.

Иако фондације имају доста сличности са задужбинама¹⁰, њих у нашем праву не могу основати физичка лица правним пословима за живота или за случај

Највећим задужбинарем, међутим, сматра се краљ Милутин, који је подигао или обновио 42 манастира, што у Србији, што у другим земљама. О томе опширније видети код: М. Тороман, Правна природа задужбина и фондова, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 1-2/1993, стр. 211.

⁵ Занимљиво је приметити да у XIX и почетком XX века на нашим просторима располагања у опште-корисне сврхе доживљавају процват. За то су, у првом реду, били заслужни имућни људи тога доба: Илија Коларац, Лука Ђеловић-Требињац, Сима Игуманов, капетан Миша Анастасијевић, Сава Текелија итд.

⁶ У литератури срећемо податак да се тзв. масовно или народно задужбинарство јавља тек у XX веку и да је заправо изградња храма Светог Саве у Београду такав облик задужбинарства. Видети: М. Тороман, *op. cit.*, стр. 212.

⁷ "Сл. гласник РС", бр. 1/1990.

⁸ "Сл. гласник РС", бр. 46/1995.

⁹ "Сл. гласник СРС", бр. 59/1989, (у даљем тексту ЗЗФФ). До ступања на снагу овог Закона био је примењиван Закон о задужбинама, фондацијама и фондовима из 1972. године ("Сл. гласник СРС", бр. 48/1972, 1/1983, 23/1986). Република Црна Гора ни до дана данашњег није донела прописе којима би регулисала ову материју, па се зато и даље примењују правна правила Закона о задужбинама из 1930. године ("Сл. новине", бр. 155-LVIII).

¹⁰ Фондација и задужбина означавају потпуно исту правну творевину. Сам термин "фондација" уведен је у нашу правну терминологију као замена за домаћу реч "задужбина", због отпора који је према овом правно-техничком изразу и установи

смрти, већ једино правна лица општим актом. Отуда оне и неће бити предмет наше пажње у овом раду.

1. Задужбина

Задужбина¹¹ је добротворна установа која се оснива ради остварења одређених друштвено-корисних циљева (меценатских, хуманитарних, верских итд.). Због природе активности, задужбине, у односу на друга правна лица, имају повлашћен положај, што се, поред осталог, види и у ослобођењу од пореза¹².

За настанак задужбине потребно је испуњење одређених услова. Оснивач задужбине мора вољу о њеном оснивању правно изразити у завештању. Том изјавом воље мора бити јасно одређена сврха оснивања задужбине и начин реализације исте (помагање научног стваралаштва, стипендирање даровитих ученика и студената, награђивање резултата истраживања у одређеној научној области, помоћ социјално угроженим лицима, подизање нових верских објеката и одржавање постојећих итд.). Отуда, није допуштено само одредити да се располаже у друштвено-корисне сврхе, као ни то да се располаже у сврхе краткотрајног карактера (нпр. ради набавке клавира музичкој школи). Такође, није дозвољено располагати у сврхе које су противне праву и моралу једне друштвене заједнице. Таква располагања су ништава¹³.

За постизање одређене опште-корисне сврхе, приликом оснивања задужбине, потребно је у завештању прецизирати која имовинска права треба томе да послуже. По правилу то ће бити део активе заоставштине оснивача, али није немогуће да и сва актива заоставштине буде намењена постизању каквог племенитог циља. При томе, имовинска права намењена оснивању задужбине, могу бити искоришћена само у сврхе које је одредио њен оснивач и у корист оних лица која испуњавају услове постављене правилима задужбине.

коју обележава постојао у време непосредно после Другог светског рата. О томе детаљније видети: Лексикон грађанског права (редактор О. Станковић), Београд, 1994, стр. 171 и стр. 810.

¹¹ Термин "задужбина" је домаћег порекла и описно означава "дати нешто за душу у добротворне сврхе заувек". Видети: М. Лалевић, Синоними и сродне речи српскохрватског језика, Београд, 1974, стр. 3 и 869.

¹² Видети: чл. 16. ЗЗФФ.

¹³ Видети чл. 155. ЗНРС.

Сам дестинатер задужбине стиче право на одређену престацију аутоматски, или после дискреционе оцене овлашћених органа задужбине. Задужбина не може бити основана за кориснике који би били унапред познати¹⁴.

Поред наведених услова грађанско-правног карактера, за оснивање задужбине потребно је и испуњење једног административно-правног услова, одобрење (концесија) надлежног државног органа. У нашем праву то је Министарство за културу Републике Србије. Оно, на основу процене целисходности оснивања задужбине, доноси решење којим се одобрава њено оснивање¹⁵. Из стилизације поменуте законске одредбе, дакле, проистиче да једна задужбина може бити основана иако су јој циљеви оснивања недопуштени. Овакву "недореченост" законодавац у Републици Србији себи није смео да дозволи, јер се "целисходност" базира на субјективној процени онога ко одлучује и она као таква не мора да се поклапа са нечим што дозвољава наш правни поредак. Због тога је неопходно постојећу формулацију допунити условом допуштености.

Потребно одобрење за коначно оформљење задужбине могу тражити извршилац завештања и наследници оставиоца, а по ставу изнетом у теорији и оставински суд, који то може предузети ако наведена лица не докажу да су то учинила¹⁶. Мишљења смо да овде треба ићи шире у погледу овлашћења оставинског суда, те предвидети, у циљу избегавања непотребног одуговлачења приликом оснивања задужбине, обавезно давање иницијативе од стране оставинског суда за њено оснивање одмах после проглашења завештања.

Када се задужбина оснива изјавом последње воље, она у погледу наследно-правних овлашћења може заузимати положај наследника, испорукопримца или корисника налога¹⁷. Дакле, код овог облика располагања за случај смрти могуће је како универзално, тако и сингуларно стицање *mortis causa*. Без обзира на потенцијалне разлике у правној позицији задужбине, битно је то да она постаје универзални сукцесор или сингуларни стицалац за случај смрти у време отва-

¹⁴ О томе опширније видети код: О. Станковић - В. Водинелић, Увод у грађанско право, Београд, 1996, стр. 88; Д. Попов, Грађанско право, општи део, Нови Сад, 1997, стр. 48.

¹⁵ Видети чл. 24. ЗЗФФ.

¹⁶ Видети: М. Креч - Ђ. Павић, Коментар Закона о наслеђивању, са судском праксом, Загреб, 1964, стр. 248.

¹⁷ Завешталац може, поред оснивања задужбине, располагати у корист већ основаних задужбина, као и наредити универзалном или сингуларном сукцесору оснивање задужбине, уз одређивање имовинског супстрата којим ће се остваривати одређени дозвољени циљеви.

рања наслеђа њеног оснивача, пошто одобрење на њено оснивање делује *ex tunc*. Стога је целисходно, по схватању изнетом у теорији¹⁸, да се пре давања концесије за оснивање задужбине сачека са доношењем решења о наслеђивању. У супротном, постоји опасност (поготово ако је задужбина одређена за јединог наследника или је навећи део активе заоставштине намењен њој) поновног расправљања заоставштине. Уколико изостане потребно одобрење, имовинска права намењена оснивању задужбине припадају, осим ако шта друго не произлази из садржине завештања, законским наследницима оставиоца, закључно са државом, као последњим и принудним законским наследником.

Од проглашења завештања у коме је садржана одредба о оснивању задужбине, па до давања концесије за њено коначно оформљење, о задужбини (тзв. о задужбини у оснивању) и средствима која су јој намењена брине општински орган управе надлежан за послове културе¹⁹. Захваљујући оваквом законском решењу, постоји реална опасност настанка позитивног сукоба надлежности између оставинског суда и општинског органа управе. Само да подсетимо, суд који расправља заоставштину иза одређеног оставиоца, поред осталог, овлашћен је и да предузима мере за њено обезбеђење од могућег уништења или развлачења²⁰. Да би се овакве ситуације предупредиле, неопходно је ускладити постојећа законска решења. Сматрамо да ово питање мора бити у надлежности оставинског суда, као једино компетентног за расправљање заоставштине, осим ако завешталац није шта друго одредио (нпр. поставио извршиоца завештања).

После коначног оформљења задужбине, о њој се стара орган управљања по правилима одређеним статутом задужбине²¹. За надзор над законитошћу њеног рада задужен је општински орган управе надлежан за послове културе²². Задужбина основана завештањем може престати са радом када буде остварена сврха због које је основана, или када буду утрошена средства намењена за реализацију постављеног циља²³. Такође, престанак задужбине могућ је и

¹⁸ Видети: М. Креч - Ћ. Павић, *op. cit.*, стр. 248; С. Марковић, *Тестамент, Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада*, Београд, 1978, стр. 308.

¹⁹ Видети чл. 23. ЗЗФФ.

²⁰ Видети чл. 104. Закона о ванпарничном поступку Републике Србије ("Сл. гласник СРС", бр. 24/1982, 48/1988). У даљем тексту ЗВПРС.

²¹ Видети чл. 26-28. ЗЗФФ.

²² Видети чл. 19. ЗЗФФ.

²³ Уколико је пак испуњење одређене сврхе постало немогуће (нпр. постоји мањак средстава за остварење постављеног циља) или бесмислено (нпр. укинута научна дисциплина)

онда кад трошкови управљања задужбином премашују њене приходе, као и у случају немогућности дужег извршавања постављеног циља²⁴.

2. Фонд

Располагање у опште-корисне сврхе, како је већ речено, може имати и форму фонда. У теорији за овај правни феномен често срећемо називе несамостална или фидуцијарна задужбина²⁵.

Главна разлика између задужбине и фонда огледа се у обиму имовинских права која је њихов оснивач наменио за какву дозвољену сврху. По правилу задужбина је та која има обимнији имовински супстрат у односу на фонд, а као последица тога је и њен дужи век трајања у односу на фонд.

О правној природи фонда не постоји јединствено мишљење. По једнима, фонд није правно лице²⁶, док други указују на његов статус правног субјекта, прецизирајући да је реч о једној врсти установе²⁷. Чини се да ту правну енигму ЗЗФФ успешно решава, сврставајући фонд у ранг задужбина и фондација²⁸. Отуда, следи закључак да је фонд несамостална добротворна установа, која се као и задужбина оснива ради постизања било које дозвољене сврхе, али по правилу ради остварења одређених друштвено-корисних циљева.

За оснивање фонда, као и код задужбина, потребно је давање концесије од стране републичког Министарства за културу.

плина због које је основана задужбина), задужбина може и даље правно егзистирати, али са одређеним променама које се рефлектују у циљу или начину његове реализације. Детаљније о томе видети нпр. код: О. Станковић - В. Водинелић, *op. cit.*, стр. 82.

²⁴ Видети чл. 29. и чл. 30. ЗЗФФ.

²⁵ Видети нпр.: М. Креч - Ђ. Павић, *op. cit.*, стр. 244; С. Марковић, *Наследно право*, Београд, 1981, стр. 295; О. Антић - З. Балиновац, *Коментар Закона о наслеђивању*, Београд, 1996, стр. 375; В. Ђорђевић - С. Сворцан, *Наследно право*, Крагујевац, 1997, стр. 259.

²⁶ М. Савић, *Правни положај задужбина и фондова*, *Правни живот*, 4/1976, стр. 53; С. Марковић, *Наследно право*..., стр. 295; N. Gavella, *Наследно право*, Загреб, 1986, стр. 194; О. Антић - З. Балиновац, *op. cit.*, стр. 375; В. Ђорђевић - С. Сворцан, *op. cit.*, стр. 259.

²⁷ Видети: М. Тороман, *op. cit.*, стр. 215; Р. Ковачевић-Куштримовић, *Грађанско право*, општи део, Ниш, 1995, стр. 88; Д. Попов, *op. cit.*, стр. 47.

²⁸ Видети чл. 8. ст. 1. ЗЗФФ.

Због несамосталне правне егзистенције фонда, његов имовински супстрат се поверава на управљање неком физичком или правном лицу. Обично се такво лице одређује за наследника или испорукопримца са налогом да одређена средства употреби за постизање каквог опште-корисног циља. Уколико се пак из завештања не може назрети јасна намера завештаоца о ком лицу је реч (јер није одређено, а нема елемената ни да буде одредиво), онда несамостална задужбина припада оставиоцевом наследнику (без обзира на правни основ наслеђивања), који је може употребити само у оне сврхе и на онај начин како је то одредио завешталац.

Како у креирању несамосталне задужбине значајну улогу има налог, сматрамо да би правну позицију његових субјеката требало уредити по угледу на решења прописана за налог у сфери завештајних располагања²⁹. То практично значи да ако правни последник завештаоца обавезу наложену завештањем не изврши својом кривицом, њему као и сваком лицу оптерећеном налогом престаје наследничко својство. Тада, али и у случају да он не може или не жели да наследи оставиоца, налог терети онога ко се позива на наслеђе уместо њега. Уколико пак он одуговлачи са њеном реализацијом, на оставинском суду је да по службеној дужности, ако већ нема потребне иницијативе извршиоца завештања или ког другог субјекта са правним интересом за оснивање фонда, да прецизира временске оквире за њено остварење³⁰.

Ово последње решење може, заједно са оним садржаним у чл. 124. ЗВПРС, којим се прописује немогућност уписа права својине на непокретностима стеченог наслеђа и предаје покретних ствари које се чувају код суда, све док не буду пружени докази да је обавеза наложена завештањем, за постизање одређеног опште-корисног циља, извршена или пак пружено обезбеђење за то, допринети већем степену заштите интереса корисника фонда³¹.

²⁹ Видети чл. 132-134. ЗНРС.

³⁰ О томе детаљније видети код: Н. Стојановић, Налог у завештању, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 2002, стр. 239-242.

³¹ Ово правило би било подједнако примењљиво и када задужбина у оснивању има положај испорукопримца или корисника налога.

3. Располагања заоставштином у опште-корисне сврхе и нужни део

Завешталац може, по слову закона³², располагати у друштвено-корисне сврхе и целокупном активом своје заоставштине. Отуда, као неминовно, намеће се питање да ли нужни наследници у таквој ситуацији могу да заштите своје наследно-правне претензије према оставиоачевој заоставштини. Из садржине поменутог законског решења не може се са сигурношћу закључити да ли је законодавац дао приоритет завештаоачевој вољи или нужним наследницима. Међутим, императивни карактер одредаба којима се регулише установа нужног дела³³ асоцира на закључак да је и овде завешталац ограничен у располагању заоставштином.

У теорији о овом проблему нема пуно коментара, а правни писци који му поклањају пажњу углавном заступају мишљење о ограничењу слободе завештаоца у располагањима заоставштином у опште-корисне сврхе у корист свих нужних наследника³⁴.

Евидентно је да се ова завештајна располагања не могу изједначавати са осталим располагањима *mortis causa*, јер се њима остварују друштвено-корисни циљеви. Отуда и изјава воља завештаоца да својом заоставштином допринесе прогресу друштвене заједнице и свог народа, има посебну тежину и вредност у односу на интересе појединаца, па макар то били и нужни наследници. Због тога, сматрамо да завештаоачево располагање у опште-корисне сврхе може ићи и на уштрб нужних наследника. Изузетак би требало предвидети једино за нужне наследнике који су малолетни или пунолетни али трајно неспособни за привређивање и без нужних средстава за живот. На тај начин би била, са једне стране, остварена сврха нужног наслеђивања, а са друге стране, у већем делу испоштована завештаоачева воља.

Како заштитити интересе нужних наследника, када је завешталац кумулативно располагао у друштвено-корисне сврхе и у корист појединих субјеката?

³² Видети чл. 118. ЗНРС.

³³ Видети чл. 39-59. ЗНРС.

³⁴ Видети: М. Креч - Ђ. Павић, *op. cit.*, стр. 247; С. Марковић, *Тестамент.....*, стр. 307; Б. Благојевић - О. Антић, *Наследно право*, Београд, 1991, стр. 294. Супротно мишљење видети код: О. Антић - З. Балиновац, *op. cit.*, стр. 214-215.

Сматрамо да ова располагања морају имати ранг тзв. привилегованих завештајних располагања, и бити искоришћена за намирење нужног дела тек после редукције осталих завештајних располагања.

4. Однос располагања заоставштином у друштвено-корисне сврхе и испоруке

Располагања заоставштином у опште-корисне сврхе је посебан правни феномен који се у појединим обележјима додирује са испоруком, а у целини узев разликује од ње.

Оно што их приближава јесте да и располагања у друштвено-корисне сврхе *mortis causa* и испорука могу бити наређене једино од стране лица које има завештајну способност и то у форми завештања. У прилог њиховом зближавању иде и чињеница да предмет ових завештајних располагања може бити идентичан предмету испоруке. Располагања заоставштином у опште-корисне сврхе могу бити у нераскидивој вези са налогом, као специфичним правним институтом. Испорука такође може бити повезана са налогом.

Оно што их одваја јесте да одредба у завештању којом се остављају располагања у друштвено-корисне сврхе може бити основа како за универзалну, тако и за сингуларну сукцесију *mortis causa*. Одредба о испоруци начелно продукује само сингуларно стицање за случај смрти. Такође, ова завештајна располагања су обојена друштвеном корисношћу. Испорука по правилу представља корист само за хонорисаног.

5. Однос располагања заоставштином у опште-корисне сврхе и налога

Располагања заоставштином у друштвено-корисне сврхе и налог су два правна института који на терену завештајних располагања стоје у блиској вези. То се може најбоље видети на примеру несамосталне задужбине, пошто је њена егзистенција незамислива без постојања налога. Сама одредба у завештању, којом завештајно способно лице оставља своја добра (у целини или делимично) за постизање неког опште-корисног циља, била би "мртво слово на папиру", да нема налога који јој трасира пут ка њеној реализацији после *delatio hereditatis* фондатора.

Одвојено посматрано, одредба о налогу садржана у завештању може продуковати само сингуларну сукцесију *mortis causa*, док располагања у општекорисне сврхе могу бити основа како за универзално, тако и за сингуларно стицање за случај смрти.

Ова располагања заоставштином редовно прати и друштвена корисност, трајнијег карактера. Код налога пак та корисност иде у правцу једног или ограниченог броја субјеката и по правилу је краткорочна.

Код располагања у друштвено-корисне сврхе оно што се дугује дестинатеру је чинидба која се најчешће састоји у давању, па је стога и материјално корисна за њега. Код налога та престација се може састојати у давању, чињењу, уздржавању или трплењу и не мора за хонорисаног имати било какве имовинске предности.

Дестинатер код располагања у опште-корисне сврхе са испуњењем услова стиче и право да захтева одређену чинидбу. Код налога пак кориснику не припада право да тражи реализацију свог потраживања.

Закључна разматрања

Уставом и законом зајемчено право располагања у друштвено-корисне сврхе, у сфери завештајних располагања, манифестује се кроз могућност оснивања задужбина и фондова.

Прописи којима се уређују ови правни институти више одговарају располагањима у опште-корисне сврхе која се чине за живота, него ли за случај смрти. Због тога, сматрамо да је неопходно кориговати постојећа законска решења и прилагодити их основним захтевима завештајних располагања у друштвено-корисне сврхе и самом поступку за расправљање заоставштине. То подразумева активнију улогу оставинског суда приликом давања иницијативе за оснивање задужбине односно фонда, као и шира овлашћења истог у обезбеђењу заоставштине која је у целини или једним делом намењена за постизање одређеног друштвено-корисног циља.

Како се овим завештајним располагањима стављају у прави план друштвени интереси у односу на интересе појединаца, сматрамо да је оправдано, у слу-

чају њиховог постојања, одредбама којима се регулише и штити право на нужни део дати ужи домаћај, те само нужним наследницима који су малолетни или пунолетни али трајно неспособни за привређивање и без нужних средстава за живот, признати ово наследно-правно овлашћење.

Prof. Dr. Nataša Stojanović, LL.D

Assistant Professor

Estate Disposition in Favour of the Public Interest

Summary

In this paper, the author has treated the estate disposition in favour of the public interest, drawing special attention to the distinction between this type of disposition of causa mortis delivery and the testator's instruction.

The author outlines the need for a more active role of the probate court in the course of establishing endowments and charitable funds based upon the last will and testament of the endower, as well as the necessity of adjusting the regulations pertaining to the out-of-court procedure with the statutory provisions regulating endowment issues. In addition, the author purports for giving the testator more freedom in the distribution of the estate in favour of endowments and funds, thus providing for the minimum protection of the exigent successors.

Key words: endowment, fund, estate, exigent share in succession.